

УДК 378.14:37.034

© Стасевський Ю. С., 2016 р.

<http://orcid.org/0000-0003-4260-688X>

Стасевський Ю.С.

ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У КОЛЕКТИВІ

Стаття присвячена огляду основних підходів до розробки способів формування морально-психологічного клімату колективу. Розглядаються такі основні дефініції: міжособистісні стосунки, колектив, групове лідерство, ціннісно-орієнтаційна єдність, рольова теорія.

Для характеристики колективу обираються різні ознаки, а саме: єдність цілей (В.М. Бехтерев). Предметом його дослідження стає вивчення активності та поведінки особистості в колективі. Л.С. Виготський доводив, що розвиток особистості та розвиток колективу є взаємозалежними процесами. На думку А.С. Макаренка, колектив можливий лише за умови, якщо він об'єднує людей на завданнях діяльності, явно корисної для суспільства.

У вітчизняній науці значний внесок у розвиток уявлень про колектив зробив О.К. Дусавицький. Ним і його співробітниками було зафіксовано новий феномен, що раніше не описувався в психології – особлива форма групового лідерства.

Значним впливом у соціології особистості користується рольова теорія особистості. Соціальний статус визначає конкретне місце, яке займає індивід у даній соціальній системі.

Зміст соціальної ролі диктується суспільством, його вимогами, що включають розпорядження, оцінки, очікування, санкції тощо.

Ключові слова: *міжособистісні стосунки, колектив, групове лідерство, ціннісно-орієнтаційна єдність, рольова теорія.*

Стасевский Ю. С. Морально-психологический климат коллектива как предмет научных исследований. Статья посвящена рассмотрению основных подходов исследователей в разработке способов формирования морально-психологического климата коллектива.

Рассматриваются такие основные дефиниции: межличностные отношения, коллектив, групповое лидерство, ценностно-ориентационное единство, ролевая теория.

Для характеристики коллектива используются различные определения, а именно: единство целей (В.М. Бехтерев). Предметом его внимания является изучение активности и поведения личности в коллективе. Л.С. Выготский утверждает, что развитие личности и развитие коллектива – взаимозависимые процессы. По мнению А.С. Макаренко, коллектив характеризуется наличием общественно-значимой цели.

В отечественной науке значительную лепту в развитие учения о коллективе внес А.К. Дусавицкий. Он и его сотрудники называют новый феномен – особую форму группового лидерства.

В социологии значительное место отводится ролевой теории личности. Социальный статус определяет конкретное место, которое занимает индивид в данной социальной системе.

Содержание социальной роли диктуется обществом, его требованиями, включающими распоряжения, оценки, ожидания, санкции и прочее.

Ключевые слова: межличностные отношения, коллектив, групповое лидерство, ценностно-ориентационное единство, ролевая теория.

Stasevsky Yu. S. A Collective's Moral-Psychological Climate as a Subject of Scientific Researches. The article focuses on the main scientific approaches to the formation of a collective's moral-psychological climate. Such key definitions as interpersonal relations, a collective, group leadership, value-oriented unity, role theory are revealed.

In order to characterise a collective, various scientific approaches are used, namely – unity of goals (V. Bekhterev). He studied a

personality's activities and behaviour in a collective. L. Vygotsky proved that a personality's development as well as a collective's one were interdependent processes. A. Makarenko emphasized the idea that a collective was only possible if it united people, collectively involved in performing socially beneficial activities.

In Ukrainian science the ideas concerning a collective were developed by A. Dusavytsky. This scientist and his colleagues introduced a new phenomenon, that had never been previously described in psychology – a special form of group leadership.

A role theory has strong influence in sociology of a personality. A social status predetermines the exact place for each person in the social hierarchy. The content of a social role is predetermined by the society and its requirements, including directions, various kinds of evaluation, aspiration, sanctions, etc.

Keywords: *interpersonal relations, collective, group leadership, value-oriented unity, role theory.*

Постановка проблеми. Вхідження України в Європейський та світовий простори передбачає розробку та впровадження в життя якісно нових технологій в галузі освіти. На це, зокрема, скерований і новий Закон України «Про вищу освіту», прийнятий у 2014 р. Цим документом визначено не лише рівні, ступені та кваліфікації вищої освіти, а й акцентується увага на якості вищої освіти, що забезпечується низкою принципів та процедур, які поліпшують цю якість.

Природно, що розв'язання цих завдань повинно спиратися на вже накопичений величезний досвід нашої держави в галузі вищої освіти. Саме такий підхід сприятиме збагаченню цього доробку новими ідеями, виробить сучасні поради-рекомендації щодо підготовки фахівців з вищою освітою.

Мета статті – на основі аналізу педагогічного досвіду вітчизняних та зарубіжних учених висвітлити деякі проблеми морально-психологічного клімату колективу як важливого аспекту наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Розвиток особистості людини відбувається через включення її у суспільне життя, яке передбачає вибір типу міжособистісних стосунків. У роботах ряду дослідників (В.А. Балцевич, В.О. Ільїн, Л.А. Карпенко, М.Ю. Кондратьєв, Г. Крайг, В.М. М'ясищев, М.М. Обозов, А.В. Петровський, К. Роджерс, Г.С. Салліван) поняття «міжособистісні стосунки» інтерпретується як взаємозв'язки між окремими людьми, які об'єктивно виявляються в характері і способах взаємних впливів один на одного в умовах виконання різних видів спільної діяльності, зокрема спілкування, та суб'єктивно переживаються і оцінюються ними.

Колектив – група, сукупність людей, які працюють в одній організації, на підприємстві, об'єднані спільною діяльністю. За видом діяльності розрізняють трудові, навчальні, військові, спортивні колективи та багато інших. Загалом, це люди, об'єднані спільними суспільно-значущими цілями, інтересами та потребами.

Значну роль у становленні теорії колективу відіграли наукові праці та практична діяльність В.М. Бехтерева (1921–1928). Він першим за основу поняття колективу взяв єдність цілі. Предметом його дослідження стає вивчення активності та поведінки особистості в колективі. Під його впливом одним із центральних у психологічній науці того часу було поняття міжіндивідуальної взаємодії в групах і колективах. Хоча взаємодія трактувалася з формально-логічних позицій, вона знаменувала перехід до розуміння групи як організованої системи індивідів, що взаємодіють.

Однак дослідження механізмів формування спрямованості особистості, особливостей взаємодії особистості із спеціальним середовищем, закономірностей утворення індивідуальних і групових норм поведінки обмежувалися виявленням елементарних зв'язків особистості з навколишнім середовищем. Обмеженість даної теорії полягає і в тому, що в ній закони розвитку особистості переносилися на вивчення розвитку групи. Це уявлення є дещо недосконалим, але фіксує важливий рубіж становлення психологічної теорії колективу.

Неодноразово у своїх дослідженнях звертався до проблеми колективу та його ролі в розвитку особистості Л.С. Виготський. Він

доводив, що розвиток особистості та розвиток колективу є взаємозалежними процесами. Подальший розвиток психології груп і колективів гальмувався через невідповідність між найважливішим завданням виховання особистості в колективі та механістичним трактуванням особистості. Залишилася нерозкритою центральна проблема всієї психології – проблема особистості та її розвитку в групах та колективах.

На думку А.С. Макаренка, колектив можливий лише за умови, якщо він об'єднує людей на завданнях діяльності, явно корисної для суспільства. Цілі діяльності не можуть бути замкнуті в ньому самому, вони мають бути винесені за рамки даної групи. Саме ці цілі створюють ті стосунки відповідальної залежності усередині групи, яким А.С. Макаренко надавав вирішальне значення. Наявність певної мети – не зовнішня вимога до колективу, а його єство, без якого колективу не існує.

Висловлюючи думку про те, що виховання людини здійснюється в колективі і через колектив, великий педагог зазначав: «Ставлення товариша до товариша – це не питання дружби, не питання любові, не питання сусідства, а це питання відповідальної залежності» [7; с. 334.]

У колективі формується особливий вид міжособистісних стосунків, для яких характерна: висока згуртованість; колективне самовизначення; колективна ідентифікація; соціально цінний характер мотивації міжособистісних виборів; висока референтність членів колективу стосовно один одного; об'єктивність у наданні та взятті відповідальності за результати спільної роботи.

Вагомий внесок у розробку методики виховання колективу вніс В.О. Сухомлинський. Зокрема він зазначав, що формування колективу починається з того, що «в душі кожного його майбутнього члена закладається основа одного з найважливіших людських багатств – радість творення щастя для інших людей». І далі: «Краса, емоційна глибина, духовна повнота і багатство, ідейна насиченість спілкування – без цих цінностей в житті колективу неможливі самопізнання і самовиховання» [9; с. 45, 46].

Групові процеси у колективі ієрархізовані та утворюють багаторівневу структуру, ядром якої є спільна діяльність, обумовлена соціально значущими цілями.

Значний внесок у розвиток уявлень про колектив зробив О.К. Дусавицький. У процесі експериментальних досліджень О.К. Дусавицьким і його співробітниками було зафіксовано новий феномен, що раніше не описувався в психології – особлива форма групового лідерства. Теоретичний аналіз проблеми активності особистості й експериментальні дослідження дозволили О.К. Дусавицькому визначити в загальному вигляді соціально-психологічні параметри системи розвитку колективу. До таких параметрів належать: наднормативна активність членів колективу; міра відкритості колективу, що виражається в емоційній ідентифікації з новими його членами; рефлексія руху колективу, що виявляється у феномені самокритики.

Одним із важливих критеріїв рівня розвитку колективу є згуртованість – властивість, що характеризує його міцність і сталість психологічних зв'язків між членами групи у межах соціальної спільності. Чим більш згуртований колектив, тим імовірніше, що він спроможний протистояти впливові внутрішніх і зовнішніх чинників, які його дезорганізують.

Проблема групової згуртованості має глибокі традиції її дослідження, які ґрунтуються передусім на розумінні групи як певної системи міжособистісних відносин, побудованих на емоційній основі.

У російській і вітчизняній соціальній психології згуртованість колективу вивчалася багатьма дослідниками, зокрема, О. Донцовим, Р. Немовим, А. Гусалівною, В. Богдановим і В. Семеновим, В. Шпалінським, А. Петровським та іншими видатними вченими.

Сили згуртованості групи, за О. Донцовим, мають дві основні складові: ступінь привабливості власної групи та міра тяжіння інших доступних груп. Згідно з його визначенням, кожна група від початку свого існування є згуртованою, оскільки вона визначається як сукупність індивідів, пов'язаних так, що кожен оцінює суму переваг від об'єднання більшу за ті, які можна отримати від участі в інших спільнотах.

На думку В. Шпалінського, при використанні традиційних методологічних процедур, де згуртованість вважається комуніка-

тивним об'єднанням людей, насправді відображається реальний феномен лише дифузних груп, а при аналізові колективів, об'єднаних цілями, завданнями та принципами спільної суспільно-корисної діяльності, такий підхід виявляється некоректним.

Актуальною є потреба у пошуку більш інформативних показників групової згуртованості, які б охоплювали не лише емоційно-психологічні, а й передусім змістові соціально-психологічні характеристики.

З погляду А. Петровського, який базувався на концепції діяльнісного опосередкування групової активності, необхідно виділяти ціннісно-орієнтаційну єдність, колективістичну ідентифікацію та самовизначення. Було висунуто гіпотезу, що у спільнотах, які об'єднують людей на основі спільної суспільно-значущої діяльності, стосунки опосередковуються її змістом і цінностями.

Значним впливом у соціології особистості користується рольова теорія особистості. Рольова теорія особистості описує її соціальну поведінку двома основними поняттями «соціальний статус» і «соціальна роль».

Соціальний статус визначає конкретне місце, яке посідає індивід у даній соціальній системі. Знаючи соціальний статус даної людини, її соціальні функції, люди чекають від неї, що вона матиме певний набір якостей, здійснюватиме певний набір дій, які необхідні для виконання його функцій.

Рольова теорія – поняття в соціології і соціальній психології, – згідно з якою щоденна поведінка людини визначається, виходячи з її соціальної категорії (наприклад, мати, керівник, вчитель тощо). Кожна соціальна категорія – це набір норм, правил, обов'язків, поведінки, яких індивідуум має дотримуватися.

Статус і роль відображають динамічні і статичні аспекти соціального стану. Якщо статус – це об'єктивне, то соціальна роль – єдність об'єктивного і суб'єктивного. Статус позначає місце індивіда в соціальній системі, роль – це сукупність дій, що має виконати індивід, який посідає дане місце. Кожен статус зазвичай передбачає цілий набір ролей.

Зміст соціальної ролі диктується суспільством, його вимогами, що включають розпорядження, оцінки, очікування, санкції. Рівень виконання цих вимог залежить від того, як вони переломлюються у свідомості особистості і реалізуються в її діяльності. Від фахівця, випускника вищої школи, суспільство, наприклад, очікує компетентного вирішення задач професійної діяльності, високого рівня моральної і політичної культури.

Наукова педагогічна думка не стоїть на місці, тому спираючись на вже досягнуте: «Буде сформований такий стиль науково-педагогічного мислення, важливими рисами якого є прагнення до суворої фактичної достовірності, подолання догматизму, ідеологічної або кон'юктурної заангажованості, стануть неможливими ситуації, коли в наукових дискусіях субординація, міркування особистого, відомчого або групового престижу відіграють роль, сумірну за своїм значенням з об'єктивною логікою наукового процесу» [1; с. 42].

Протягом останнього часу все частіше наголошується на тому, що в процесі підготовки майбутніх фахівців важлива роль у стимулюванні студентів до самостійної постійної роботи над собою належить колективу. І ефективність формування у студентів потреби в самоосвіті можлива за умов «сприяння вищій школі в розвитку необхідних уявлень, понять та способів самостійної діяльності в процесі навчання; залучення студентів до професійного самопізнання та самореалізації; розкриття змісту педагогічних цінностей; готовності викладачів вищої школи до розвитку у студентів постійного прагнення до професійного самовиховання» [11; с. 210].

Висновки. Формування міжособистісних стосунків у малій соціальній групі – це тривалий процес, опосередкований суспільно схвалюваними цінностями. Проте цей процес може відбуватися лише на ґрунті колективоутворювальної діяльності, тобто такої, що її здійснення потребує руху мотивів її учасників у напрямку до їх об'єднання, взаємопроникнення членів групи в мотиваційну сферу один одного, обміну їх смислами. Звичайно, при цьому важливе значення мають індивідуально-психологічні особливості учасників діяльності, що можуть як сприяти, так і перешкоджати цьому процесові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко О., Курило В. Особливості і тенденції розвитку педагогічної науки в Україні у другій половині ХХ ст. // Рідна школа, 2012. – № 4-5.
2. Бехтерев В.М. Внушение и его роль в общественной жизни. – СПб.: П, 2001. – 256 с. – (Психология – классика).
3. Выготский Л.С. Психология. – М: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
4. Донцов А.И. Введение в практическую социальную психологию: пособие для дополнительного образования / А.И. Донцов, – М.: Смысл, 1996. – 373 с.
5. Дусавицкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности / А.К. Дусавицкий. – М.: Дом педагогики, 1996. – 203с.: ил. – Библиогр.: С. 188–202.
6. Макаренко А.С. Игра / А.С. Макаренко // История советской дошкольной педагогики: Хрестоматия – М.: Просвещение, 1988. – 231 с.
7. Макаренко А.С. Коллектив и воспитание личности / А.С. Макаренко. Сост. вступ. ст. В.В. Кумарин. – М.: Педагогика, 1972. – 334 с.
8. Петровский А.В. Психология. Словарь / Под общ. Ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр., доп. – М.; Политиздат, 1990. – 494 с.
9. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1981. – 193 с.
10. Шпалинский В.В. Психология менеджмента: учебное пособие / В.В. Шпалинский; предисловие проф. академика РАО А.В. Петровского – 2-е изд. – М.: УРЛО, 2003. – 183с.
11. Якушко Н.М., Сіра І.Т. та ін. Стимулювання студентів до самостійної діяльності, самоосвіти, самовиховання // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наукових праць Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2012. – Вип. 37. – С. 207–213.